

УДК 008

Оксана Кузьменко

ГУМОР І СТЕРЕОТИПИ. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ В ПОЛЬСЬКИХ ЖАРТАХ

У статті дається оцінка ролі гумору у процесах формування національної ідентичності та стереотипізації. Розглянуто поняття анекдоту як форми комунікативного акту. Дається спроба виділити наявні у польській масовій свідомості стереотипи українців і України на основі аналізу сучасних польських анекдотів.

Ключові слова: стереотип України, стереотип українця, польсько-українські стосунки, стереотипи, анекдоти, гумор.

О. Kuzmenko. Humor and stereotypes. The transformation of image of Ukraine in Polish anecdotes

The article gives evaluation of the role of humour in processes of national identity and stereotypes formation. The concept of anecdote is studied as form of communication act. Based on the analysis of contemporary jokes an attempt is given to distinguish stereotypes of Ukrainian and Ukraine that are present in Polish mass consciousness.

Key words: Ukraine stereotype, Ukrainian stereotype, Polish-Ukrainian relations, stereotypes, anecdotes, jokes, humour

О. Кузьменко. Юмор и стереотипы. Трансформация образа Украины в польских анекдотах

В статье представлена оценка роли юмора в процессах формирования национальной идентичности и стереотипизации. Рассмотрено понятие анекдота как формы коммуникативного акта. Выделено существующие в польском массовом сознании стереотипы украинца и Украины на основе анализа современных польских анекдотов.

Ключевые слова: стереотип Украины, стереотип украинца, польско-украинские отношения, стереотипы, анекдоты, юмор.

«Анекдоти – сіль історії»

Вінстон Черчіль

Аргументом до твердження про суттєву роль гумору у культурно-ідеологічному дискурсі є, насамперед, наявність, незважаючи на

здавалось би ілюзорність прив'язки наука-гумор, величезної кількості праць, присвячених цій тематиці. Природі жартів присвячували свої наукові доробки такі видатні науковці, як Ю. Лотман, К. Фішер, Т. Ліпс, З. Фрейд, М. Бахтін та ін. Одне з провідних місць займає ця тематика і у культурологів-сучасників, серед них – Ю. Мілютін, М. Каган, М. Ніколко та ін.

Анекдот як похідне гумору розглядається в контексті анонімної словесної творчості. З давньогрецької «anekdotos» перекладається як неопублікована, усна розповідь про веселу подію з дотепною кінцівкою повчального змісту [5].

Саме анонімність та усну форму, а також поєднання словесного та виконавського видів мистецтва і зв'язок з традиційною «сміховою культурою» виділяють як характеристики, що дозволяють розглядати анекдот як чи не єдиний вид фольклору в наш час. При чому варто зазначити, що на відміну від традиційного розуміння фольклору як виду селянської культури і дистанціюючись від «міського фольклору», що уособлює переважно творчість напівпролетарських низів, анекдот твориться і функціонує у середовищі міської інтелігенції, і ця соціокультурна функція визначає зміст, жанрове різноманіття, національну своєрідність і специфічний характер анекдотів [4].

Анекдот – вид наративної прози. Та, на відміну від інших жанрів, найбільш важливою є здатність представити в анекдоті проблему в скондесований спосіб, продемонструвати несподівані риси добре знаних явищ. В. Верчок називає характерні функції анекдоту, серед яких: розвивати критичність і проникливість думки, тестувати наші погляди і уявлення, виражати наші бачення реальності, критикувати усталену ієрархію, провокувати і творити стереотипи образів, способів реагування, мислення дії [2, с. 10].

Якщо ж вийти поза межі описового і естетичного дискурсів, у якому гумор розглядається лише в контексті прекрасне-потворне, жарти мають сильну психоаналітичну природу. Так, З. Фрейд у праці «Дотепність і її відношення до несвідомого» розглядає походження гумору з несвідомого, проводить паралелі із сновидінням, називаючи спільні характеристики – лаконічність, згущення, інфантильність, використання протилежності, безсенсовність. Дотепність, як і сновидіння, говорить про найбільш важливе, де безсенсовність містить у собі істину [6, с. 212-222].

Цікавим є і зауваження З. Фрейда про те, що гумор є наслідком сублимації конфлікту. І хоча за допомогою жарту проблеми не вирішуються, тим не менше спірні питання підлягають аналізу з інших

позицій, відбуваються процеси дистанціонування від гострого моменту, напруження спадає і настає процес релаксації. О. Грицай і М. Ніколко, розглядаючи анекдот як комунікативний акт, наголошують на тому, що при утворенні ідентифікаційного зв'язку між адресатом і адресантом переносять їх у надплощину «вище предмета жарту», надаючи їм статус експерта [3, с. 92]. До того ж під час такого комунікативного акту між розповідачем і слухачем твориться спільна комунікативна площина, в якій домінуватиме емоційна єдність, а не раціональність.

Якщо перенести жарти в поле міжнаціональних стосунків, розглянемо творення анекдотів в контексті формування та функціонування образів «іншого». В комунікативній ситуації розповідання етнічного анекдоту реактуалізуються стереотипи незалежно від того чи це є зовнішня, чи внутрішня історія [3, с. 92]. Стереотипи, існування яких з культурологічної погляду ґрунтується на положенні, що суспільство виступає підставою для зберігання інформації, є певною інформацією про інші групи, що поділяється членами даної культури. Вони становлять елемент структури суспільства і завжди є частиною нашого почуття національної ідентичності, адже їх існування відповідає одразу двом шляхам творення ідентичності: «ми – ми» спільність певних поглядів виступає об'єднуючою характеристикою і «ми – не вони», де за допомогою функціонування стереотипів одна група відмежовує себе від іншої. Стереотипи – спрощені схеми сприйняття інших, часто ґрунтуються на міфах, існують довгий час і завжди емоційно забарвлені.

Спільне поле дискурсів ідентичності та національності досконало віддзеркалюються у жартах, найбільш репрезентативному виді цих дискурсів, в якому яскраво відображуються усі суспільні проблеми. Такі образи гіперболізовані і одночасно виразні [1, с.11]. Анекдот є важливим елементом культури суспільних або етнічних груп, крім того, виражає неофіційну думку, не враховуючи декларовану ідеологію добропорядного бачення світу і суспільних канонів [2, с. 8]. Отже, важливість анекдоту полягає у демонстрації сфери буденної комунікації, яка часто є відмінною від декларованої діяльності політичних організацій та виходить поза межі цензурованості. Так, наприклад, у Радянському Союзі анекдоти були чи не єдиною формою критики політичною устрою.

Етнічні (національні) анекдоти є як базою до досліджень власної ідентичності, так і творення картини світу «чужого» в контексті творення, з одного боку, автостереотипу – уявлення і характеристики власної групи, з іншого – гетеростереотипу – образи представників інших

етносів. Останній може стосуватись як великих націй, що живуть у власних країнах, так і національних меншин і діаспорних осередків.

Впорядкування найважливіших і найбільш повторюваних ідей дозволить виділити центральні місця, навколо яких концентрується сміх і таким чином виділити функціонуючі стереотипи.

Образ українця у польських анекдотах, незважаючи на чинники сусідства і спільної історії, став виокремлюватись і набирати власного кшталту не так давно. Українці стереотипово ідентифікувались із росіянами і білорусами і окреслювались терміном «Русек» [1, с. 85]. Однак поява масиву анекдотів, героями яких є, власне, українці, творить підставу до аналізу такого виду жартів і умови до відтворення власного образу «українця».

Варто зазначити, що анекдот, представлений у офіційних ЗМІ, набуває дещо відмінних від традиційного анекдоту характеристик. Утворюється комунікативне поле, в якому знижується рівень простоти і довірливості та зростає статус офіційно затвердженої думки. Легітимація тексту відбувається не на особистісному рівні, а на рівні суспільному. Поява етнічних анекдотів у офіційних ЗМІ (пресі) є приводом до загострення певної проблематики і легітимізації певного статусу на офіційному рівні. В нашому випадку поява у офіційній пресі анекдотів про українців легітимізує певне ставлення польського суспільства до конкретних наявних власне українських проблем. До цієї групи анекдотів належать здебільшого політичні анекдоти: російсько-українські стосунки, газовий конфлікт, економічна і політична криза, помаранчеві зміни в Україні [7].

До ідеї «українець – не росіянин» належить перша група анекдотів. Жарти на протиставленні двох націй становлять значну групу і стають підставою до виокремлення власного образу українця із власними характеристиками, в контексті співпраці двох націй, деколи із висміюванням цієї гіперболізованої «українськості» [8]. До цієї групи віднесемо також низку політичних анекдотів, побудованих на протиставленні двох політичних урядів, де виокремлюється саме небажання України ототожнюватись із Росією і переймати її візію світу.

Чимало жартів щодо «помаранчевої тематики» дозволяє визначити все ж таки важливість подій 2004 року у становленні образу українця. І помаранчевий колір стає невід'ємним атрибутом українця [9]. Низка анекдотів, що формує образ пострадянського українця, в контексті стосунків «СРСР і українець», все ж дозволяє змалювати українця на межі радянсько-української ідентичності [10]. Менша кількість анекдотів присвячена Україні в контексті стосунків з Європою, акцентую-

чи увагу на прагненні України до євроструктур і недоєвропейськості чи незрілості таких бажань [10].

Ще одна сфера, якої торкається сучасний польський анекдот – спорт. Найбільша частина цієї групи жартів присвячена проведенню спільного чемпіонату Європи з футболу 2012 Польщею і Україною. І говорять здебільшого про неготовність обидвох країн до такого серйозного заходу. Головними героями такого типу анекдотів виступають і видатні спортсмени України, наприклад, брати Кличко [12; 13].

Найбільш чіткі стереотипні уявлення про національні характеристики виявляються у серії так званих «змагальних» анекдотів. У вигаданих комічних ситуаціях демонструються певні особливості кожної конкретної нації. Очевидним є і той факт, що головним героєм такого типу анекдотів у більшості є нація – носій анекдоту. Тим не менше, у масиві польських «змагальних» анекдотів певне місце займають і такі, що мають героя українця (як головного, так і другорядного). А в них простежуються і конкретні характеристики. Проаналізувавши увесь масив, виділимо найбільш яскраві і найчастіше повторювані характеристики, серед яких любов до сала, хитрість, жадібність чи то з іншого боку – заощадливість, перманентна боротьба за волю, зрадливність [14; 15].

Образ українця-заробітчанина, а також українок-повій займають окрему нішу в польських анекдотах [16; 17].

І остання, найбільш кількісна група анекдотів пов'язана із проблемою Чорнобиля. Тут, ймовірно, має місце витіснення через гумор страху. Найбільша техногенна катастрофа, що сталася в Україні і дотепер є незмінним атрибутом формування образу країни [18; 19; 20].

Отож, спроба аналізу польського сучасного анекдоту демонструє позитивну тенденцію появи образу українця, не «руського», не «пострадянського», а окремої нації із власними атрибутами. Вже наявні жарти охоплюють різноманітні сфери життя – від спорту і екології, до політики та суспільних проблем і творять яскравий образ України, а змагальні анекдоти демонструють низку стереотипів, якими наділяють українця. На відміну від інших нарративних жанрів, анекдоти, що функціонують як правило серіями, з маленьких відбитків творять цілісну мозаїку образу, про який розповідається. Будучи елементом буденної сфери комунікації, анекдот відображає нецензурований образ «іншого». В контексті аналізу функціонування польського анекдоту, твориться власний образ українця, де в чому відмінний від декларованого офіційними політичними структурами, який ні в якому разі не можна нівелювати в контексті подальшого розвитку добросусідських стосунків.

Література:

1. Brzozowska D. Polski dowcip etniczny. Stereotyp a tożsamość. – Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2008. – 240 с.
2. Wiercioch W. Księga anegdot. Śmiechu i grzechu warte. – Warszawa: Książka i wiedza, 2005. – 254 с.
3. Грицай Е., Николко М. Украина: национальная идентичность в зеркале Другого. – Вильнюс: ЕГУ, 2009. – 220 с.
4. Каган М. С. Анекдот как феномен культуры Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 5-16 http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/_Kagan_Anekdot.php.
5. Милютин Ю.Е. Нечто об экзистенции анекдота. Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С.80-82 http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/_Milytin_Anekdot.php.
6. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – СПб. : Алетей , 1998. – 309 с.

Електронні ресурси:

- http://wyborcza.pl/1,103850,7459940,Ukraina_moga_tez_rzadzic_Marsjanie.html
- <http://forum.trans.org/viewtopic.php?pid=2102241>
- <http://www.modnesimsy.pl/Kawaly-o-chucku-norrisie-caly-spis.html>
- <http://www.ocq.pl/?z=nowe&strona=2>
- <http://www.ocq.pl/?z=nowe&strona=2>
- <http://forum.vwvento.org/printview.php?t=114&start=560&sid=af2078be04bce1105d10e3dee1111750>
- http://www.noga.pl/dla_kibica/dla_kibica/rozrywka/pilkarskie_dowcipy/0/118.html
- <http://panda.pa.univ.gda.pl/pub/teksty/humor/kawaly/inne/hihot1.txt>
- <http://www.militarium.net/forum/viewtopic.php?p=68240&sid=e31c39fd9a680e879ae51a53d8ccce18>
- <http://www.futrzaki.org/viewtopic.php?f=5&t=123>
- http://polityczne.dowcipy.pl/index.php/polityczne_16
- <http://forum.vwvento.org/printview.php?t=114&start=560&sid=af2078be04bce1105d10e3dee1111750>
- <http://glova.fm.interia.pl/kawalyi.html>
- http://dowcipy.cykmyk.pl/63,polak__niemiec_i_inni,1.html